

НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ЗАПОВІТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

До 210-ї річниці з дня народження Кобзаря

*Двохсотлітній ювілей Тараса Шевченка відзначали на самому початку
злочинної війни Росії проти України,
а нинішня річниця припала на час завязаного збройного
супротиву українців російським загарбникам.
Екзистенційно-зловісний час вимагає нарешті нового прочитання
Шевченкового Заповіту, яким його насправді мислив поет.*

Володимир Мельниченко
доктор іст. наук,
академік Національної академії
педагогічних наук України,
лауреат Національної премії
України
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

«Як умру, то поховайте мене на могилі...»

Від радянських часів апіорі вважалося, що всі заповіти **Шевченка** виконано повністю й остаточно з перемогою революції 1917 року та створенням СРСР у 1922-му. Серед історично-вбивчих інвектив українських духовних велетів, увіткнутих в основу цього міфу, наведу лише слова незабутнього **Василя Стуса**, який написав у 1972 році про СРСР у коментарі до вироку суду, що присудив йому п'ять років ув'язнення та три роки заслання за звинуваченням у «антирадянській агітації й пропаганді»:

«Якщо на твоїй рідній землі тебе розпинають за любов до неї, за бажання в поті чола працювати для свого народу, тоді доводиться змиритися з тим, що в тебе є рідна земля, але немає рідної країни. Вона ж бо стала країною твоєї неволі, вона обернула тебе на раба, силоміць вирвавши з рідної землі. За сотнями загород і колючих дротів лежить моя земля, Україна, заходячи тільки у зболені сни. Вона світить, як далека зірка у вечірньому мордовському небі. А невідомий твій шлях стелиться далі й далі од неї – за сиві уральські хребти, в закрайові сибіри. Бо кати іспитують тебе: а чи витримає твоє серце, чи не пірветься од натуги»¹.

Фантастичний міф було скасовано проголошенням у 1991 році незалежної України. Проте Шевченків вірш «Як умру, то поховайте...», тобто Заповіт, оставався у сприйнятті по-радянськи замороженим...

Спочатку твердо зафіксуємо, **що саме** з історичного Заповіту Шевченка таки вдалося безперечно й повністю виконати. Виявляється, це стосується лише перших восьми рядків твору:

**Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.**

Шевченкову волю виконали його друзі, котрі ще в день смерті поета зібралися у **Михайла Лазаревського** й вирішили перевезти тіло та поховати в Україні, як він і заповідав². Дорогою в безсмертя домовину з прахом Кобзаря з Петербурга через Москву в Україну супроводжували **Григорій Честохівський** і **Олександр Лазаревський**, а в Каневі поряд з ними були родичі, друзі. За словами Честохівського, «замість волів упрягся люд хрещений і повезли, як слід, діти свого батька, повернувши до далекого краю до свого дому», потім воза везли до Чернечої гори дівчата, встеляючи дорогу квітами й зеленню. Перша могила Кобзаря у вигляді козацького кургану з дубовим хрестом була насипана місцевими жителями та селянами. Григорій Честохівський наголосив, що «вони всі називають його **Батьком Тарасом**, рятувавшим їх волю, а гору, на котрій поховали, – **Тарасовою горою**, замість прежнього названня **Чернечою**».

Т. Шевченко. Автопортрет. 1845 р.

Нині духовними хранителями святої Кобзареві могили й землі навколо неї є працівники-подвижники Шевченківського національного заповідника в Каневі. При в'їзді до нього згадайте високі поетичні рядки **Бориса Олійника**:

**І я встаю, толочений віками,
Але не вбитий в корені мечем!
І відчиня мені ворота в Канів
Тарас державним золотим ключем.**

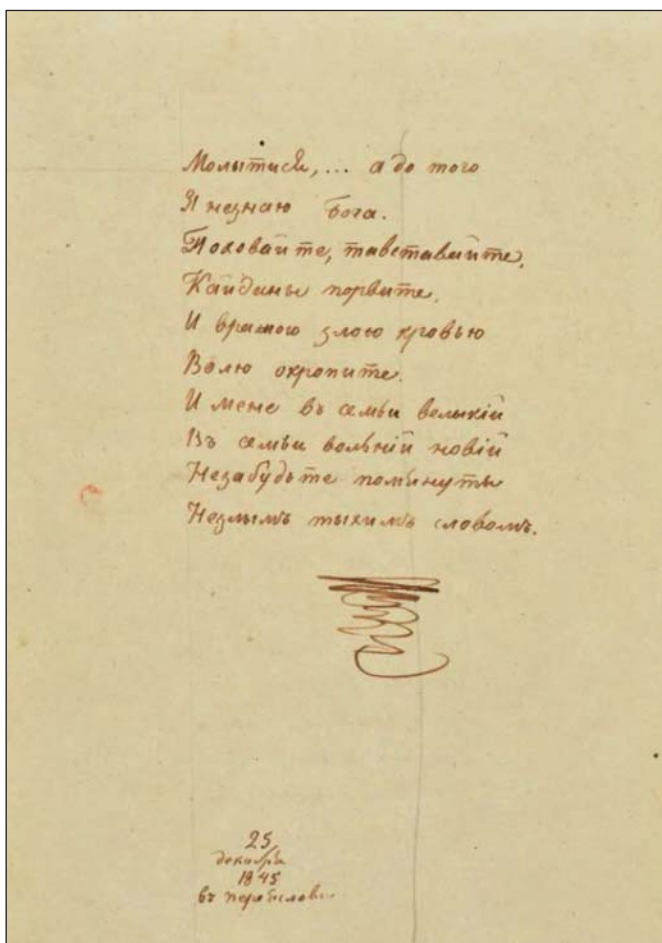
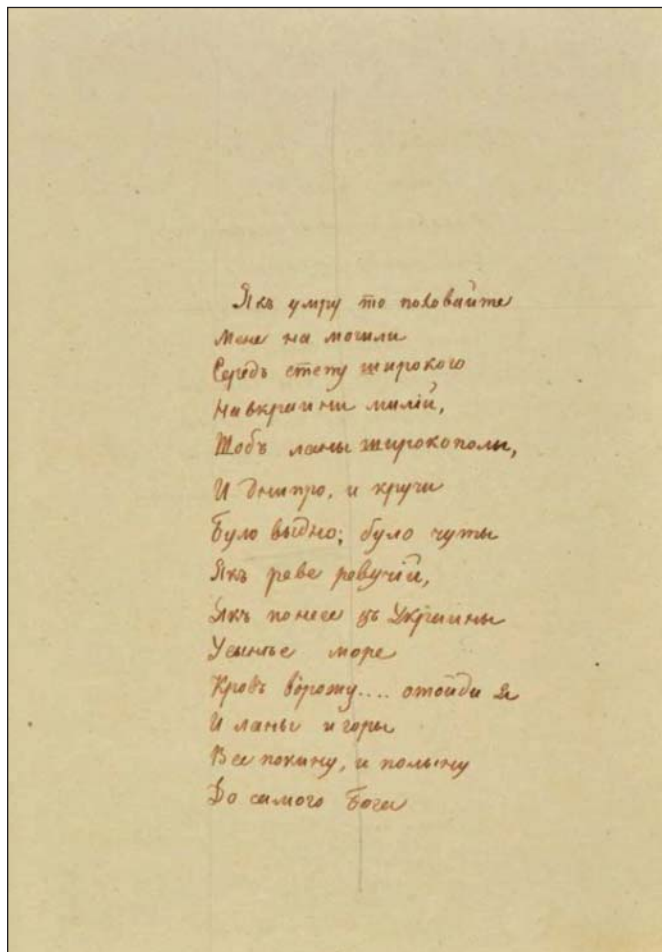
**«Коли ми діждемося Вашингтона
з новим і праведним законом...»**

Дехто може зауважити, що треба визнати також і реалізацію чотирьох завершальних рядків (21–24) Шевченкового «Заповіту»:

**І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.**

Таки не забували щиро й захоплено пом'янути Тараса Шевченка його шанувальники за всіх часів і влад... Але, але... Чи по-шевченківськи була «сем'я вольною, новою» впродовж більш як півтора століття?

Наведу лише кілька довершених історичних фактів. Як відомо, український народ відзначався високим рівнем культури і писемності. **Павло Алеппський**, який побував в Україні в 1654 і 1656 роках, свідчив, що «по всій землі русів, тобто козаків», майже всі українські сім'ї, не лише чоловіки, а й дружини та дочки вміли читати. Поготів тоді саме з Києва до Москви переносилася вченість, а з Москви до Києва відправлялися за вченістю. Через півтора століття, за переписом 1804 року, українці стали одним із наймалописьменніших народів Росії. У середині XIX століття Шевченко гірко писав про «народ отой убитий». Через

Автограф Шевченкового вірша
«Як умру, то поховайте...». 25 грудня 1845 р. (ст. ст.)

два роки після його смерті було випущено Валуєвський циркуляр, в якому заявлено, що «ніякої малоросійської мови не було, нема, й бути не може», й заборонено видання наукових праць і книг для народу українською мовою, а в 1876 році в імперії запанував горезвісний Емський указ про заборону друку і поширення книжок українською мовою, який, за словами **Михайла Грушевського**, «пив кров найблагородніших синів українського народу»... Наприкінці Шевченкового століття на сто душ українського населення припадало лише 13 письменних...

Очевидно, що великий і самодостатній народ з багатющою культурою і мовою Московщина системно й нещадно намагалася перетворити на «кляте плем'я» малоросійське... У цій жорстокій антиукраїнській імперії безперечно було безліч людей, які поминали Тараса Григоровича «незлим тихим словом», але не було й не могло бути «сем'ї вольної нової»...

Не стала такою сім'єю для України і нова історична спільність – радянський народ на чолі з старшим московитським «братом»... Василь Стус гірко запитував-фіксував: «Коли у нас забрано історію, культуру, весь дух, а натомість дозволено творити душу меншого брата? Невже ось таким холуйством можна прислужитися чомусь доброму?». Як не згадати, що наприкінці 1962 року поет, який ріс і навчався в Донецьку, а у 1959-му закінчив у місті педагогічний інститут, звернувся з листом до **Андрія Малишка**:

«Іноді видається, що діячі нашої культури... співають, коли дерево, на якому вони сидять, ритмічно здригається од сокири...»

Ми перед роком, який відомий для України прізвищем Валуєва. Вловлюється страшна діалектика. І реакція – подібна... Тепер – тільки спів і гробове мовчання. Міцкевич казав, що Україна – край співців. Чи не діждем ми того, що співці стануть Україною?... Як можна далі ждати? Як можна з усім цим миритись?... Чому ж ми такі байдужі, звідки у нас стільки покори перед долею як фатумом? Я вважаю, що доля Донбасу – це майбутня доля України, коли будуть одні солов'їні співи.

Як же можна миритись з тим особливим інтернаціоналізмом, який може призвести до згуби цілої духовної одиниці людства? Адже... нас – за 40 мільйонів. Я знаю, що заради щастя рідного народу я міг би всім пожертвувати.»³

Він і пожертвував! А його гнівні інвективи й пророчі одкровення перенесені часом в Україну майбутню...

Що стосується глобальних проблем, які неодмінно зажадав би вповні вирішити Кобзар у вже незалежній Україні, то вони відомі всім – невідступна демократизація суспільства, справжня свобода слова, комплекс економічних реформ за європейським стандартом, справедлива судова реформа. Та ще – реальне викорінювання корупції, найперше у владі.

Давно настав час звернути саме до владників історичне запитання Тараса Шевченка та його гнівну засторогу:

**Ви – розбойники неситі,
Голодні ворони.
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуете? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!..**

Ці Шевченкові рядки, написані за тиждень до «Заповіту», на мій погляд, є невіддільними від нього...

Нагадаю, що у Шевченковому творі «Юродивий» (1857) – імовірному вступі до ненаписаної поеми – за точним узагальненням **Юрія Барабаша**, «поетова мисль сягає царини міленарної»: «Коли / Ми діждемося Вашингтона / З новим і праведним законом? / А діждемось-таки колись». У цих словах – і широке сакральне бачення справедливості й свободи, і новаторський для української поезії Шевченків інтерес до конкретно-історичного досвіду США в особі першого президента **Джорджа Вашингтона**.

В умовах загарбницької війни Росії проти України з темних глибин окупаційного мулу здійснюється феномен колабораціонізму, тобто співпраці з ворогом. І хоча термін цей з'явився через століття після Шевченкового «Заповіту», Тарас Григорович залишив унікально-хльосткі синоніми-попередники з українським ухилом: «Раби, подножки, грязь Москви»; перевертні; недолюдки («Помагайте, недолюдки, / Матір катувати»).

Екзистенційно головні питання до нас – українців – сформулював на початку минулого століття **Михайло Грушевський**:

«Перед лицем поета мусимо здати собі справу, чи живий в нас дух його? Чи не держимося ми тільки національної шкарлупи, позбавленої благородного змісту, вложеного в українство великим Кобзарем і іншими ліпшими представниками нашого відродження?... Чи палить нас та свята, повна пожертвування любов до України, якій дав вираз Шевченко в знаних словах?»⁴

Ішлося про вірш «Сон (Гори мої високі)», написаний у 1847 році:

**Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!**

Пам'ятаймо, що це написав поет, «чий глибоко християнські переконання не підлягають ані найменшому сумніву» (Олесь Гончар), це написала віруюча людина, для якої Бог уособлює правду, волю і славу на всім світі: *Не нам на прою з Тобою стати! / Не нам діла Твої судить!* Як сказав **В'ячеслав Чорновіл**, «любов до України сягала в Шевченка таких верховіть, коли задля її кращої долі можна було ставати на прою із самим Богом».

Перечитуючи Шевченкові рядки, розуміємо, що йдеться не про те, чи знаємо ми про його святу жертвну любов, або чи віримо в неї... Ні! Чи палить вона саме нас?! І найперше – державних очільників! Сучасна драма України полягає в тому, що можновладці насправді не здатні по-шевченківськи віддати життя за Україну, реально спрямовуючи свою любов насамперед, а то й виключно на себе. Хто з них «розіб'є живе серце за свою країну»? Звісно, хотілося б оцінити Шевченковим огненним словом істинне гріхопадіння цих навчених і лукавих чад... Ось: «Омерзились!»

А у Василя Стуса по-пророчому передбачено: «Але є час, який визначає остаточно, хто грішний, а хто злочинець, і такий час буде». Поет був обережним оптимістом і щодо неминуче гіркої долі тих «душителів», які з документами від офіційної влади безсудно полюють на чесних патріотів України: «Ще прийде до них лиха година, тільки не знаю, коли. Але прийде обов'язково. Може, через 10 чи 20

Василь Стус.

Постійна експозиція Музею Бойка в Долині

чи 100 років. Але – прийде». З часу написання цього передбачення минуло майже півстоліття.

Отже, тільки народ український нарешті наблизить той довгоочікуваний час, коли у верховній владі кількість істинних «слуг народу», котрі справді готові служити Україні, «а не оббирати, не експлуатувати для себе»⁵, відчутно переважить... От тоді й почнеться реальне й системне виконання Шевченкового заповіту про справді вольну й нову сім'ю-суспільство...

«Кайдани брязкають... Москва...»

Повернемося до тієї частини твору, в якій Шевченко власне і формулює свій основний політичний Заповіт (рядки 17–20):

**Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.**

У «Шевченківському словнику» радянського часу лапідарно сформульовано: «Шевченко проголосив у «Заповіті» заклик повалити експлуататорський лад і побудувати нову, вільну сім'ю народів»⁶.

Через чотири десятиліття у «Шевченківській енциклопедії» (2015) було уточнено, що в цьому творі під ворогом, «як то впливає з контексту всієї попередньої творчості Шевченка, поет розумів визискувачів і гнобителів у вимірах національних, соціальних, політичних».

Так! Але кайдани царизму і кріпосництва, національного і соціального поневолення Шевченко найперше пов'язував із Московщиною, яку поет об'явив чужиною вже в поемі «Катерина» (1838–1839) та вірші «До Основ'яненка» (1839), а після поезії «Чигрине, Чигрине...» (1844) з її «московськими ребрами» в поемі-комедії «Сон» (1844) Кобзар уперше покладає відповідальність за нищення України безпосередньо на Москву: «Москва випалила...»; далі у «Великому льосі» (1845) – «Москва вночі запалила...»⁷.

Погляньмо на Шевченків «Заповіт», опираючись на чіткі підказки, які сам Тарас Григорович залишив. У поемі «Кавказ», написаній за п'ять тижнів до «Заповіту», названо тих, які навчали «Кайдани кувати, / Як і носить!..». За десять днів до «Заповіту» Тарас Шевченко в Посланії «І мертвим, і живим...» абсолютно конкретно вказав, від кого його землякам історично передано кайдани:

**Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!**

Власне вся попередня до «Заповіту» Шевченкова творчість, як і вся наступна, в суті своїй пронизана саме московським походженням українських, і не тільки, кайданив: «А москалі і світ Божий / В путо закували...»

У поемі «Чернець» (1847), що її Тарас Григорович переписав у Москві зі значними переробками в березні 1858 року з «Малої книжки» до «Більшої книжки», все це зосереджено в одному рядку: «Кайдани брязкають/ Москва...»

Ішлося про московські кайдани й такими ці кайдани навечно залишилися у «Заповіті»⁸.

Шевченко, певно, й не сумнівався, що саме так і будуть усвідомлювати нащадки його Заповіт. Поетові завжди боліла відвічна мука безталанної, сердешної закайданованої матері-України: «Що вона зробила? За що вона гине? / За що її діти в кайданах мовчать?»

Зафіксуємо ось це – «в кайданах мовчать»... Невже хто-небудь справді думає, що за Шевченком у конкретному часі з цього впливає, скажімо, миролюбний на слух рядок із поеми «Гайдамаки» про те, як козаки «Сміються та лають / Кляту шляхту. Хто балака, / Хто кобзаря слуха»? Та ні, з ворогом так не говорять-балакають, і Шевченкові «Гайдамаки» грізне тому підтвердження...

Між іншим, працівники III відділу власної його імператорської величності канцелярії прозорливо визначили, кого найперше вважає ворогом Тарас Шевченко. Скажімо, в «Довідці про рядового Шевченка», складеній на четвертому році заслання, в квітні 1851 року, вони пам'ятливо повторили, що з його віршів впливала думка «про можливість Україні існувати у вигляді окремої держави». Та й цензор Олександр Тройницький, даючи дозвіл у 1859 році на друге видання «Кобзаря» і «Гайдамаків», особливо вказав на поезію «Думи мої, думи мої...» (1840): «Цю пісню я вважав би за краще вилучити взагалі... загальна її думка ворожа злиттю Малоросії з Великою Росією. Вилучення цієї пісні... відсторонить важку думку, що він зараховує і Росію до числа колишніх ворогів України».

Московщина була і завжди залишалася лютим ворогом Тараса Шевченка, і він усвідомлював, що незалежність України можна здобути врешті-решт у збройній боротьбі з нею: «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата...».

Без цього, говорячи словами Кобзаря, «Погибнеш, згинеш Україно, / Не стане знаку на землі...»

Понад сто років тому в історично нових умовах Михайло Грушевський сформулював імператив нової України, який відкривав їй шлях до національної ідентичності: «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим... це наша орієнтація на Московщину, на Росію». Він різко заявив, що визволення від «песього обов'язку» перед Москвою є надзвичайно важливим і цінним. Але насправді тоді цього не сталося... Утім відбулася теоретизація Шевченкового Слова, а вогненність його «Заповіту» і в радянські часи палила душу великих українців. І насамперед знову постає переді мною видатна фігура Василя Стуса, долею й мужністю своєю конгеніального самому Тарасу Шевченкові...

Апокаліптична візія визволення чи збройний чин в ім'я вольної України?

Далі розглянемо рядки 9–16 Шевченкового «Заповіту»:

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани і гори –
Все покину, і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.

Ця частина твору переважно розглядалася в шевченкознавстві як «апокаліптична візія визволення України від ворога». Проте така версія блідніє і позбавляється здорового глузду в умовах повномасштабної, кровопролитної, злочинної, найпідлішої в світовій історії війни Росії проти України, бо ж як інакше, ніж пролиттям «крові ворожої», можна перемогти в реальній, а не паперовій битві. Виявилося, що сучасна апокаліптична версія визволення України була передоручена нами Шевченкові разом із терміном «візія», який він і не вживав, навіть у розумінні «видіння», «примара», «привид», а те, як він особисто насправді бачив майбутнє України (це слово в різних формах зустрічається у поета понад 180 разів), саме виключно Шевченкове бачення пророче сягало майже на два століття вглиб української історії... «В баченню – головна штука» – це зафіксував **Іван Франко**.

Безвідносно до цієї розповіді скажу наболіле, а саме: Шевченко не потребує модернізації, втягнення в сучасну літературину й неоковирність, начіплення фантвських торхтілок.

Повертаючись до теми, згадую знаючого і глибоко думаючого видатного шевченкознавця **Павла Зайцева**, який у свій час (сто років тому) неவிбагливо-просто виснував, що насправді Кобзар «кликав до збройного чину в ім'я “вольної, нової” нації-родини – України...»⁹. Мене страшенно вразило, що саме цей висновок використала українська письменниця **Ганна Черинь** (1924–2016) у невеликому оповіданні «Заповіт», надрукованому 1990 року в дитячому журналі «Веселка» (виходив українською мовою в США). В оповіданні вчителька пояснює малим дітям: «Він (Шевченко. – В. М.) кличе народ до збройного чину, до повстання. На жаль, його заповіт поки що лишається нездійсненим, але український нарід його пам'ятає і неод-

мінно виконає». Це надзвичайно показово, що розуміння логіки виконання Шевченкового Заповіту у демократичному світі доступне вже з дитячого віку.

Не забудемо, що Кобзар у «Давидових псалмах», написаних, як і «Заповіт», у грудні 1845 року, прорікав історичне визволення України від російського поневолення за Божим замислом:

Хто ж пошле нам спасеніє,
Верне добру долю?
Колись Бог нам верне волю,
Розіб'є неволю.

Проте Шевченко розумів, усвідомлював очевидну неминучість реальної збройної боротьби, без якої не розірвати кайдани, чого не вдасться без крові. Тобто йдеться не про нав'язаний Шевченкові «екуменічний ідеал», а про його пророцтво воєнної перемоги України над ворогом – Московщиною.

У шевченкознавчих студіях найпереконливіше йшлося про «криваву національну та соціальну революцію», але пам'ятаймо, що не лише в «Заповіті», а й у всій поезії, взагалі у Словнику мови Кобзаря взагалі відсутнє слово «революція».

Незабутній **Іван Дзюба** зазначав, що раніше Шевченків «Заповіт» знав напам'ять чи не кожен українець, він був нашим неофіційним гімном, що всіх об'єднував у загальнонаціональній надії, в національному обов'язку, тоді як у добу комерційно-глобалізаційну, переживав учений, «здається, не скрізь так і не все так». Можна почути навіть скептичні голоси: мовляв, це анахронізм – повстання, кров... «А до того / Я не знаю Бога» – не по-християнському...

Мудрий і делікатний Іван Михайлович пояснював:

«Тут насамперед треба сказати, що поетичні метафори апокаліптичного виміру не можна інтерпретувати як настанову до конкретної дії: вони є максималізацією почуття і закликом до боротьби, форми якої – то вже інша річ, вони можуть бути різними на різних історичних етапах і за різного ступеня розвитку цивілізації та суспільних відносин»¹⁰.

Це було написано до початку гібридної війни Росії проти України, поготів до повномасштабного збройного вторгнення Московщини на Шевченкову землю, загарбання наших територій і навіть нахабно-злочинного «включення» їх до складу своєї московитської конституції. На цьому історичному етапі Збройні сили України і весь український народ нищать ворога й женуть з рідної землі, не жалючі його крові, не в апокаліптичних інтерпретаціях і візіях, а реально, тобто саме так, як і заповідав Кобзар. Отже можна не сумніватися, що він пророчо бачив, як понесе «з України / У синєє море / Кров ворожу». І це по-християнському.

Немає нічого дивного, що національний Пророк передбачив і те, у що не могли повірити кращі сини України, вся нація. На те він і Пророк!

Стосовно того, що згідно із Заповітом поетова душа витатиме над рідними ланами і горами, допоки український народ не переможе ворога, то, не долучаючись до мудрованих різнотлумачень, процитую **Валерію Смілянську** – авторку ґрунтовної статті про вірш «Як умру, то поховайте» в «Шевченківській енциклопедії»:

«Важко уявити собі більше самозречення для людини, суттю глибоко віруючої. Пристрасне бажання визволити рідний народ переважило необхідність рятувати власну душу, благаючи перед смертю в Бога прощення й відпущення гріхів. Слово поета стало громадянським учинком безмежної саможертвості»¹¹.

Якби там не було, Кобзар абсолютно чітко зауважив, що насправді полине «до самого Бога» лише після повного розгрому ворогів України. І тільки тоді можна буде вважати його Заповіт виконаним у цій частині.

Шевченко написав «Заповіт» одразу після того, як сказав своєму народові правду про ворожу Москву на віки наперед

Мені випало працювати (з 2001 року) генеральним директором Національного культурного центру України в Москві. За півтора десятиліття я пройшов по всіх московських стежках Тараса Шевченка вздовж і впоперек, написав про його перебування в Москві понад 10 книг, виданих у російській (!) столиці українською (!) мовою. Коли на початку 2014 року, анексувавши Крим, Росія розпочала проти України найпідлішу гібридну війну, я написав уже згадану монографію «Москва у творчій долі Тараса Шевченка», що побачила світ на початку 2015-го в Москві. Дозволю собі процитувати перший абзац:

«На початку третього Шевченкового століття мусимо визнати, що історія Тарасових зустрічей із Москвою – реальних і віртуальних – нас майже нічого не навчила. Бо ж інакше в українських відносинах із нею у післярадянський період було б набагато більше Шевченкової духовної сили та історичної прозорливості, здорового глузду й безкомпромісної віри, державницької мудрості й політичної рішучості»¹².

Наприкінці книги я помістив поетичні рядки *Ліни Костенко* з історичного роману «Берестечко», вкладені геніальною українкою в уста *Богдана Хмельницького*: «Аби лиш не з Москвою. Хай Україну чаща ця мине», та «Молитву» великого українця *Дмитра Павличка*, написану і виголошену наприкінці 2013 року на київському Євромайдані, звернену до Господа:

**Тож яви нам всі майбутні дати,
Відповідь на запит наш яви:
Скільки ще разів нам помирати
Й воскресати на хрестах Москви?**

Отже, гірке відчуття загрози, в тому числі воєнної, помітно накопичувалося в мені у Москві, втім як і усвідомлення того, що саме в цьому місті тридцятирічний Кобзар уперше вказав українцям на необхідність скородити «московські ребра» до повної перемоги.

Тоді ж було виснувано, що всі Шевченкові інвективи на адресу Москви містяться в його поетичних творах, написаних у 1844–1845 роках, тобто після першого відвідання московської столиці й написання там «Чигрине, Чигрине...», а пізніше, у липні 1844-го вже в Петербурзі, – поеми «Сон» (Комедія) та після другого проїзду через Москву в Україну навесні 1845 року і створення там містерії «Великий льох», поеми «Кавказ», Послання «І мертвим, і живим...»

«Перелічені поетичні шедеври стали осердними у творчості Кобзаря і внесені ним до рукописного збірника «Три літа», який відкриває «Чигрине, Чигрине», а завершує «Заповіт», написаний за десять днів опісля «І мертвим, і живим». Це може здатися містичним, але «Заповіт» Шевченко написав одразу після того, як сказав своєму народові про ворожу Москву все найголовніше на віки наперед, аж до ненароджених українців»¹³.

Усе глибше занурюючись у сакральну тему Шевченкового Заповіту, я шукав її емоційне розкриття й підсилення в творчості великих українських поетів. У той час найглибше й найжорсткіше таврував Москву Дмитро Павличко, який неодноразово бував у Національному культурному центрі України й іще 2012 року написав у вірші «Я вбитий був під Крутами»:

**Я, кулею московською
Пробитий на проліт,
Встаю, щоб знов послухати
Шевченків Заповіт.**

Вразив мене і мій давній друг *Петро Перебийніс*, у якого зустрів вірш «Рядок Заповіту», де «світить у хмарах людської журби пророчий рядок Заповіту». Відкриттям стала його поезія «Вітер пагіння січе», написана 1984 року, в якій

**Роки мої молоді
сивим димком оповиті.
Мовчки стою на суді
перед рядком Заповіту.**

Але найбільше потрясіння викликала шевченкіана Василя Стуса, з якою поглиблено познайомився під час здійснення в Українському домі масштабного проекту «Василь Стус». Приїздив до нас у Москву його син *Дмитро Стус*, допомогла і його пронизлива, документально насичена книга «Василь Стус: життя як творчість» (2004). До того ж, на початку цього століття мені випало зустрітися з дружиною поета, яка подарувала мені унікальну книгу «Василь Стус. Листи до сина», видану 2001 року в Івано-Франківську, з написом: «Володимирі Юхимовичу. Щиро, вдова поета Валентина. 12.08.2004 р.».

Саме в контексті складної теми, заявленої в цій статті, вважаю за необхідне нагадати про життєвий подвиг великого українського поета Василя Стуса, який іще за радянського часу так прочитав Шевченків Заповіт, як ми намагаємося це зробити лише нині.

Василь Стус: «Дай розірвати нам пута ці, ретязі ці рознести»

Після першого арешту в січні 1972 року Василь Семенич заявив, що смерті не боїться і не питає, чи тяжкий його хрест, а через майже шість років підтвердив у листі до дружини з магаданського заслання: «Будьмо гідні своїй долі – і не нарікаймо на неї – долю... Пишаймося тим, що Бог поклав на нас цей хрест – і несімо його гідно». Між іншим, у тому листі він написав Валентині, що їхнє життя «стало часточкою історії нашого народу». Тарас Шевченко за більш як століття до того залишив слова про те, що «історія мого життя становить частину історії моєї

батьківщини». Переконаємося, що Стус був абсолютно суголосний із Кобзарем у ставленні до України і до свого народу. Тоді, у січні 1972-го, він пообіцяв:

**Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюся
і чесно гляну в чесні твої вічі
і в смерть із рідним краєм поріднюся.**

Так і сталося. Василь Стус, посмертно нагороджений Державною премією України імені Тараса Шевченка (1991) та званням Героя України (2005), страждав і творив у радянській неволі не менше, ніж Тарас Шевченко в царській. І треба визнати, що радянська система покарання часто-густо була до Стуса жорстокішою й нещаднішою, ніж царська до Шевченка.

У листі до дружини від 26 червня 1978 року із заслання в Магаданській області (до цього було п'ятирічне покарання в таборах у Мордовії) Василь Стус писав:

«Намагаюся не скипати – навіть тоді, коли вода, яку з мене варять, закипає. Не знаю, чи надовго вистачить сил, але поки держуся, як тільки можу. Бо починаються нові іспити – вони попереду всі. Мушу зберігати сили – на завтра. «Прошу, Валю, надто не переймайся цим. Як писав Кобзар:

**Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої.
Коли доброї жаль, Боже,
то дай злої, злої!»**

Нагадаю з вірша молодого Стуса «Тарас на заслання»:

**А як ти зміг
ловить крізь ґрати дні,
писать рядки, де кров'ю стік
твій захалавний гнів?**

Поет відповів на це запитання всім своїм життям і своєю смертю в карцері табору особливого режиму на початку вересня 1985-го.

А в червні 1975 року, в мордовському таборі Василь Стус задумувався над тим, якою була «творчість Шевченка на заслання?» та «про що і як мислилося йому, яким настроям він підпадав на схожій самоті». Поготів вважав, що «при відповідних можливостях – міг би зайнятися реставрацією його тодішніх буднів, бо трохи досвіду є – як свого, так і спостереженого. Але, але, але...»

Як відомо, Василь Стус неодноразово звертався до Президії Верховної Ради СРСР, скажімо, в жовтні 1978 року, з заявою про те, що не вважає можливим надалі залишатися підданим СРСР, де його людські права безцеремонно нехтуються: «Адже я український патріот, а з такою атрибуцією мені гарантована довічна опіка розшукних служб». Якраз у цьому зв'язку його викликали 21 березня 1979 року до директора рудні, де він працював на заслання. Далі цитую листа Василя Стуса до дружини від 26 березня 1979-го:

«Там сидів начальник районної міліції Я. В. Переверзев і обрана «громадськість» – усього чоловік 20. Переверзев зачитав мою заяву до Президії Верховної Ради від 5.12. про відмову од громадянства і прохання надати мені змогу разом із родиною покинути країну. Кожен пункт моїх обґрунтувань (їх кілька) назвав наклепом. Обіцяв мене судити і

Учасники П'ятих міжнародних Шевченківських читань, присвячених 160-річчю від часу повернення Тараса Шевченка із заслання. Вересень 2017 р.

сховати на Омчак, до табору рецидивістів. Обізвав мене «п'яницею» і «антисоветчиком». Я сказав, що може мене зробити злодієм, коли який підселений провокатор покладе свої туфлі в мої речі. А то – дасть якому бичу пляшку бормотухи, аби той «замочив» мене. Але я залишуся в пам'яті свого народу – як його поет. Моя ж кров, якої вони запрагли, паде на них. «Как Шевченко», – з сумом чомусь сказав Переверзев. «Так, як Шевченко», – potwierдив я під завісу.

Вражаючий історичний факт! Поет, який став на прохання радянським режимом, без пафосу й патетики підтвердив його представникові, що справді подібний Шевченкові, котрий подолав імперію. Дмитро Стус якось сказав стосовно мужніх заяв батька: «Він розумів, щоб говорити такі слова, має і жити так, щоб йому вірили». Віримо Василю Стусу! На мій погляд, у радянський період ХХ століття він засвідчив особисто найбільш яскравий конкретний вияв Шевченкової присутності в опорі партійній ідеології, досі не наголошений у повну силу.

Звісно, в межах цієї статті не йдеться про всебічне розкриття багатющої за змістом шевченкіани Василя Стуса, зате висновок – одкровення поета перед рядком Шевченкового Заповіту – розглянемо. Нагадаю, що у Стусовому вірші «Борітеся – поборете! Мені Тарас порадив у безсонні ночі...» пломеніють рядки:

**Борітеся – поборете!
Постань уярмлений, знедолений, закутий,
Порви важкі заіржавілі пута
і грізним громом з піднебесся грянь!**

Але найголовніше концептуальне напруження мислі сконцентроване в програмній поезії, що починається так:

**Боже, не літості – лютості,
Боже, не ласки, а мсти,
дай розірвати нам пута ці,
ретязі ці рознести.**

Невже хто сумнівається, що йдеться саме про розірвання московських кайданів, як і заповідав Шевченко? Я не сумніваюся. Тепер остання строфа Стусового вірша:

**Боже, розплати шаленої,
Боже, шаленої мсти,
лютості всенаученної
нам на всечас відпусти.**

До речі, «правда-мста» – це Шевченкове словосполучення з «Осії. Глава XIV» (1859), звідти ж і «кара невинища». Василь Стус емоційно-вмотивовано сприйняв пророчі рядки Шевченкового «Заповіту». Він абсолютно вичерпно розумів невідворотну згубність обраного хресного шляху, про що залишив сповідальний вірш, написаний 25 січня 1972 року, тобто через два тижні після першого арешту:

**У затишку прожити не судилось:
ударив грім – і зразу шкереберть
усе пішло, що ніби тільки снилось,
як життєіснування й життєсмерть.**

Тараса Шевченка арештували й відправили на заслання у віці Ісуса Христа, Василя Стуса – в мордовські табори – у тридцять чотири роки. За результатами двох арештів Стуса було засуджено на п'ятнадцять років ув'язнення та вісім років заслання, але він помер у віці Тараса Шевченка, випивши повною мірою «з московської чаши московську отруту!».

Уся творчість Василя Стуса пророчила крах імперської системи в СРСР, а смерть його через 140 років опісля Кобзаревго Заповіту – знаменувала здійснення цього пророцтва.

Післяслово

Кровопротитна війна українського народу проти загартницько-захланної Московщини відкрила неймовірні глибини й підтексти Шевченкового Заповіту, які він і не приховував, але ми не змогли вчасно й до кінця повністю зрозуміти, проникнути в суть із різних причин ідеологічної зашореності.

Українська перемога передбачена-зумовлена Шевченковими пророцтвами, і цей історичний урок українці за своїли давно й назавжди.

За нас – Шевченкова правда, за нас українська слава і Божя воля святая! ■

Література

1. Стус В. Листи до сина. Івано-Франківськ, 2001. С. 50–51.
2. Друзі знали про це Шевченкове бажання. Але, звісно, при цьому треба пам'ятати, що повний текст вірша було вперше надруковано посмертно у львівському журналі «Мета» (1863. № 4) під назвою «Завіщання», а редакційна назва «Заповіт», яка й стала надалі традиційною, вперше з'явилася у виданні «Кобзар Тараса Шевченка», підготовленому Миколою Костомаровим та Григорієм Вашкевичем і виданому коштом Дмитра Кожанчикова в Петербурзі 1867 року.
3. Стус В. Листи до сина. С. 12–13.
4. Грушевський М. Твори: у 50 томах. Т. 2. Львів, 2005. С. 384.
5. Грушевський М. Твори: у 50 томах. Т. 4. Львів, 2007. С. 23.
6. Шевченківський словник: у 2 т. Т. 1. Київ, 1976. С. 231.
7. Докладно див.: Мельниченко В. Москва у творчій долі Тараса Шевченка. М., 2015. С. 99–107.
8. Див.: Мельниченко В. Подобиці Шевченкового життя: 370 історичних мініатюр, есеїв і начерків. Київ: Либідь, 2021. С. 543–553.
9. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ: Обереги, 2004. С. 181.
10. Дзюба І. Тарас Шевченко. Історія української літератури у 12 т. Т. 4. Київ: Наук. думка, 2014. С. 331.
11. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 6. Київ, 2015. С. 1069.
12. Мельниченко В. Москва у творчій долі Тараса Шевченка. С. 5.
13. Там само.